

BOSHLANG‘ICH SINFDA SO‘Z TURKUMLARINI O‘RGANISH

Fattullayeva Mahzuna Maqsudovna

Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi

Bozorova Unsinoy Akmal qizi

Osiyo xalqaro universiteti 2-BT-24 guruh talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolad boshlang‘ich sinflarda ona tilini tashkil etish, ona tilini katta bo‘limi bo‘lgan morfologiyani o‘rgatishda qulaylikka erishish yo‘llari berilgan.*

Kalit so‘zlar: *morfologiya, so‘z turkumlari, ot, sifat, son, kishilik olmoshlari, fe‘l, enerjayzer metodi, pinboard metodi, suhbat metodi, yarim izlanishli muammoli metod, analitik (tahlil), sintetik (tarkib), indiktuv metodlar.*

Аннотация: *В статье рассматриваются способы упрощения организации изучения родного языка в начальных классах и преподавания морфологии, составляющей значительную часть родного языка.*

Ключевые слова: *морфология, классы слов, существительное, прилагательное, число, личные местоимения, глагол, метод «энерджайзер», метод «пинборд», метод беседы, метод полумисследовательской проблемы, аналитический (анализ), синтетический (сочинение), индуктивный методы.*

Abstract. *This article provides ways to facilitate the organization of the native language in primary grades, teaching morphology, which is a large part of the native language.*

Keywords: *morphology, word classes, noun, adjective, number, personal pronouns, verb, energizer method, pinboard method, conversation method, semi-exploratory problem method, analytical (analysis), synthetic (composition), inductive methods.*

So‘z turkumlari ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi so‘zlarning leksik-grammatik, morfologik va sintaktik belgilariga ko‘ra turli gruppalarga ajratilishi – so‘z turkumlari haqidagi ilm hisoblanadi. So‘zlarni leksik-grammatik turkumlarga ajratishda 3 belgiga:

- 1)leksik ma‘nosi (nimani ifodalashi, ya‘ni predmet, harakat yo‘holat, belgi kabilarning umumlashitirilgan ma‘nolari);
- 2)morfologik (so‘zning turli shakl tizimi);
- 3)sintaktik (turli morfologik shakllarning sintaktik vazifa bajarishi) belgilariga asoslanadi.

Demak, so‘z turkumlari ustida ishlash o‘quvchilarning muayyan guruhlardagi so‘zlarning umumlashitirilgan ma‘nolari, kishilarning aloqa vositasi sifatidagi rolini tushunib olishlarga qaratilishi lozim. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida so‘z turkumi bilan umumiy tanishtirilgandan so‘ng har bir leksik grammatik guruh alohida o‘rganiladi. Bu so‘z

5-May, 2025-yil

turkumlarini o‘rganishning boshlang‘ich bosqichidayoq ular taqqoslashga qulay sharoit yaratadi va bu bilan shakllantiradigan grammatik tushunchaning asosiy tomonlarini aniqroq ajratishga imkon beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ot, sifat, son, fe’lning quyidagi xususiyatlarini bilib oladilar:

1)so‘z nima bildirishi (predmet, predmet belgisi, predmet sanog‘i va tartibi, predmet harakati yoki holati);

2)qanday so‘roqlarga javob bo‘lishi;

3)o‘zgarish-o‘zgarmasliligi;

4)gapda, asosan, qanday bo‘lak vazifasida kelishi. O‘quvchilar mana shu o‘rgangan bilimlari asosida so‘z turkumlarini taqqoslaydilar.

So‘z turkumlarini o‘rganishdagi asosiy vazifa o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish, lug‘atini yangi ot, sifat, son, fe’llar bilan boyitish, o‘quvchilar shu vaqtgacha foydalanib kelayotgan so‘zlarning ma’nosini aniq tushunishiga erishish, bog‘lanishli nutqda u yoki bu so‘zdan o‘rinli foydalanish malakasini o‘stirish hisoblanadi. Buvazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun so‘z turkumlarini o‘rganish jarayonida sinonim, antonimlar (atamalar berilmaydi) ustida muntazam ish olib boriladi, o‘quvchilar ko‘p ma’noli so‘zlar, ularning o‘z va ko‘chma ma’noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda ta’limni o‘quvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita ko‘rganlari, radiodan eshitganlari, kitobdan bilib olganlari bilan bog‘lash muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarda kuzatish, muhim narsalarni sezish ko‘nikmalarini shakllantirish, atrof-muhit haqidagi bilimlarini boyitish bilan bir vaqtda ularning nutqini o‘stirish vazifasi ham amalga oshiriladi.

Harakatni ifodalovchi so‘zlarga nima qildi? nima qilyapti? nima qilmoqchi? kabi so‘roqlarga javob beramiz . Masalan, nima qildi? – uchib keldi.

Harakatni bildirgan so‘zga -a , -y qo‘shimchalaridan birini qo‘shsak , shu harakatni birozdan keyin , ertaga, indinga, keyingi yili , xullas, kelgusida qilmoqchi ekanimizni anglatadi. Masalan,

Men olma teryapman – hozir teryapsiz

Men ertaga olma teraman – hozir emas, ertaga.

Bu kitobni kechki payt o‘qiyman – hozir emas , kechki payt o‘qimoqchimiz kabi.

Sonni o‘rganish tizimi ham son haqidagi materialni leksik va grammatik tomondan sinfdan-sinfga o‘tgan sayin bo‘yitib, murakkablashtirib borishni nazarda tutadi.

Boshlang‘ich ta’limda son uch yo‘nalishda o‘rganiladi:

1. Sonlarning talaffuzi va ma’nosi ustida ishlash.

2. Sonning grammatik shakllari ustida ishlash.

3. Sonlarning imlosi ustida ishlash.

Son boshlang‘ich sinflarda quyidagi izchillikda o‘rganiladi:

– 2- sinfda nechta?, qancha? so‘roqlariga javob bo‘lib, shaxs va narsaning sanog‘ini, nechanchi? so‘rog‘iga javob bo‘lib, shaxs va narsaning tartibini bildirishi;

– 3- sinfda “Son – so‘z turkumi” tushunchasi kiritiladi. O‘quvchilarda son predmetning miqdorini bildirishini otga bog‘lanib kelishi yordamida aniqlash ko‘nikmasi

o‘stiriladi. Bularni o‘rganishda sonning leksik xususiyatlariga asoslaniladi. Sonning leksik ma‘nosi uni ot bilan bog‘liq holda o‘rganishni taqozo etadi.

– 4- sinfda sanoq va tartib sonlar, tartib sonlarning harf, rim va arab raqamlari bilan yozilishi, qo‘sh undoshli sonlarning, Grammatik shakllangan sonlarning (ikkov, o‘ntacha, beshtadan) imlosi, sonlarning gramm, kilogramm, metr, litr, so‘m, tiyin so‘zlari bilan qo‘llanishi va shu so‘z bilan bitta so‘roqqa javob bo‘lishi o‘rganiladi.

Hozirgi darsliklarda esa 1-sinfda sifatning -roq , -li, -siz, qo‘shimchalari, 2-sinfda mashqlar ichida ayrim otlarni sifat orqali ifolash sharti berilgan, ya‘ni tulki – ayyor, gul-chiroyli kabi , 3-sinfda esa qanday so‘rog‘iga javob bo‘luvchi so‘zlarni aniqlash shartlari berilgan, 4- sinfda sifat mavzusi takrorlangan.

4-sinfda “Otlarning kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi” mavzusi o‘rganiladigan darsda o‘quvchilar nutqiga kelishik, kelishik nomlari, so‘roqlari, kelishik qo‘shimchalarini kiritishda pinboard metodi samaradorlikni ta‘minlaydi. “Pin” mustahkamlash, “board” doska ma‘nosini bildiradi. Mazkur metod o‘quvchilarning o‘zlashtirishlarini ta‘minlovchi bir qancha sezgilarini (qo‘l harakati, ko‘rish, eshitish sezgilarini) ishga soladi, ularni yodda saqlash, xotirlash, qayta tiklash kabi aqliy faoliyatga yo‘llaydi. Bunda o‘qituvchi quyidagi savol- topshiriqlardan foydalanadi: Mustahkamlashda quyidagi gaplardan tarqatma material sifatida foydalanish mumkin. Bu o‘quvchilarda o‘z ajdodlari bilan faxrlanish tuyg‘usini tarkib toptiradi.

Boshlang‘ich sinfda ot, sifat, son va fe‘ldan tashqari kishilik olmoshlari haqida ham ma‘lumot berib o‘tiladi. Boshlang‘ich ta‘limda faqat kishilik olmoshlari o‘rganiladi.

4-sinfda kishilik olmoshlari haqidagi dastlabki umumiy tushuncha beriladi, ularning kelishik qo‘shimchalari bilan turlanishi va imlosi o‘rgatiladi. Kishilik olmoshlari bilan o‘quvchilarni tanishtirishda predmetni nomlamasligi, ular faqat ko‘rsatish uchun xizmat qilishi bilan tanishtiriladi. Boshlang‘ich sinfda kishilik olmoshlarining ot bilan almashinib qo‘llanishiga alohida to‘xtab o‘tilmaydi. Chunki men, sen olmoshlari hech qachon ot bilan almashinib qo‘llanmaydi: “Men o‘qiyapman, sen o‘qiyapsan” deyish mumkin, lekin “Salima chiqyapman, Salima o‘qiyapsan, qiz tikiyapman” tarzida qo‘llanmaydi. Lekin III shaxs kishilik olmoshi ot bilan almashinib qo‘llanadi: “Qiz tikiyapti – u tikiyapti”. O‘qituvchi kishilik olmoshlari bilan tanishtirayotganda shunga diqqatni qaratish lozim. Kishilik olmoshi haqidagi dastlabki ma‘lumot badiiy asardan keltirilgan og‘zaki nutqqa doir misollarni kuzatish va tahlil qilish orqali beriladi. Kishilik olmoshlarini o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarda quyidagi bilim va ko‘nikmalar hosil qilinadi:

- men, sen, u, biz, siz, ular kishilik olmoshlari, ular kim? so‘rog‘iga javob bo‘ladi;
- kishilik olmoshlari so‘z turkumi;

Olmosh so‘z turkumi suhbat, yarim izlanishli, muammoli metod, indukti metodlarda tushuntiriladi. Bu metodlarning qaysi birida tushuntirilsa, shunga mos usul va ish turlari tanlanadi.

4-sinfda “Otlarning kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanishi” mavzusi o‘rganiladigan darsda o‘quvchilar nutqiga kelishik, kelishik nomlari, so‘roqlari, kelishik qo‘shimchalarini kiritishda pinboard metodi samaradorlikni ta‘minlaydi. “Pin” mustahkamlash, “board” doska ma‘nosini bildiradi. Mazkur metod o‘quvchilarning o‘zlashtirishlarini ta‘minlovchi

5-May, 2025-yil

bir qancha sezgilarini (qo‘l harakati, ko‘rish, eshitish sezgilarini) ishga soladi, ularni yodda saqlash, xotirlash, qayta tiklash kabi aqliy faoliyatga yo‘llaydi. Bunda o‘qituvchi quyidagi savol-topshiriqlardan foydalanadi:

- O‘zbek tilida nechta kelishik bor?

- Birinchi kelishikning nomini, so‘rog‘ini va qo‘shimchasini ayting. Eslab aytgan o‘quvchilar har bir kelishikni 1, 2... kabi raqamlar bilan doskaga yozadi.

Boshlang‘ich sinflarda so‘z turkumlarini o‘rgatish va farqlash murakkab jarayon hisoblanadi. Shuning uchun bu jarayonda turli qiziqarli ta‘lim metodlaridan, enerjayerlardan foydalanish kerak deb o‘ylayman. Bundan tashqari o‘zimiz va o‘quvchilar uchun qulay sharoit ham yaratish darkor. Buyuk rus olimi Vladimir Mixayilovich Manaxov aytganidek: “Darsni yuqori darajada sifatli bo‘lishi uchun qulay sharoit kerak”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. qizi Fattullayeva, M. M. (2024). INSONNING XULQ-ATVORI VA MOTIVATSIYASI. Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system, 1(2), 301-306.

2. Fattullayeva, M. M. (2024). O ‘QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA ERTAKLAR O ‘QITISHNING NAZARIY VA METODIK ASOSLARI. PEDAGOG, 7(4), 243-248.

3. qizi Fattullayeva, M. M. (2024). YOSH VA PSIXOLOGIK RIVOJLANISH: BOLALIKDAN KATTALIKKA QADAR. Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system, 1(2), 295-300.

4. qizi Fattullayeva, M. M. (2024). PSIXOLOGIYANING UMUMIY TUSHUNCHASI VA ASOSIY SOHALARI. Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system, 1(2), 289-294.

5. qizi Fattullayeva, M. M. (2024). INSONNING HISSIY TAJRIBALARI VA ULARNI BOSHQARISH. Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system, 1(2), 307-312.

6. qizi Fattullayeva, M. M. (2024). INSON PSIXIKASINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI. Methods of applying innovative and digital technologies in the educational system, 1(2), 313-318.

7. qizi Fattullayeva, M. M. (2024). O ‘QUVCHILARNI BADIY USLUBDAGI MATNLARNI YARATISHGA O ‘RGATISH. PEDAGOG, 7(5), 653-663.

8. Maqsudovna, F. M. (2025). BOSHLANG ‘ICH SINFLARDA LIRIK ASARLAR USTIDA ISHLASH METODIKASI. YOSH OLIMLAR, MAGISTR VA IQTIDORLI TALABALARNING ILMIY FAOLIYATINI OSHIRISHDA ULARGA QARATILGAN KREATIV G ‘OYALAR, YECHIM VA TAKLIFLAR, 2(24), 25-28.

9. Maqsudovna, F. M. (2025). BOSHLANG ‘ICH SINFLARDA SINTAKTIK TUSHUNCHALAR USTIDA ISHLASH METODIKASI. PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI, 2(2), 446-449.

10. Fattullayeva, M. (2024). O ‘QUVCHILARNING SO ‘Z BIRIKMASI, GAP USTIDA ISHLASH KO ‘NIKMASINI O ‘STIRISH. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(9), 534-542.
11. Maqsudovna, F. M. (2025). ONA TILINING JAMIYATDAGI O ‘RNI VA AHAMIYATI. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 48-53.
12. Maqsudovna, F. M. (2025). PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSIYALAR. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 42-47.
13. Maqsudovna, F. M. (2025). MOTIVATSIYA VA O ‘QUV FAOLIYATINI RAG ‘BATLANTIRISH. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 36-41.
14. Maqsudovna, F. M. (2025). O ‘QITISH METODLARI VA USULLARI. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 31-35.
15. Maqsudovna, F. M. (2025). TA'LIM VA TARBIYANING ASOSIY TAMOIYILLARI. *Modern digital technologies in education: problems and prospects*, 2(2), 25-30.
16. Maqsudovna, F. M. (2025). BOSHLANG ‘ICH SINFLARDA XALQ OG ‘ZAKI IJODI USTIDA ISHLASH METODIKASI. *PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI*, 3(1), 644-648
17. Maqsudovna, F. M. (2025). ONA TILI VA O ‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA QO ‘LLANADIGAN INNOVASION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR. *ИКРО журнал*, 14(02), 916-919.
18. Maqsudovna, F. M. (2025). BOSHLANG ‘ICH SINF DARSLIKLARIDA FE'L HAMDA FE'L ZAMONLARIGA OID MASHQLARNI TASNIF QILISH.